



O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA  
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK  
TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

## “ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI”

mavzusidagi III xalqaro ilmiy-nazariy va  
amaliy anjuman materiallari



2026-yil 12-fevral





**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA  
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI  
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI**

**BOBUR NOMLI XALQARO JAMOAT FONDI**

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR  
MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA  
MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI**

III xalqaro ilmiy-nazariy va amaliy anjuman materiallari

**Toshkent – 2026**



## “BOBURNOMA”DA DINIY LEKSIKANING LEKSIK-SEMANTIK VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

### LEXICAL-SEMANTIC AND FUNCTIONAL FEATURES OF RELIGIOUS LEXIS IN “BABURNAMA”

**Xakimov Dilshodbek Yuldashovich**

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti o‘qituvchisi

E-mail: [hakimovdilshodbek@mail.ru](mailto:hakimovdilshodbek@mail.ru)

ORCID: 0009-0003-0539-8521

DOI: [10.52773/tsuull.conf.2026./QMLC8279](https://doi.org/10.52773/tsuull.conf.2026./QMLC8279)

**Annotatsiya.** *Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari o‘zbek adabiyoti va tilshunosligining noyob yodgorligi hisoblanadi. Ushbu maqolada asarda qo‘llanilgan diniy leksika, xususan, “xudo”, “alloh”, “payg‘ambar”, “masjid”, “namoz”, “ro‘za”, “Qur‘on” va “hadis” kabi atamalarining leksik-semantik xususiyatlari hamda funksional qo‘llanilishi batafsil tahlil qilinadi. Diniy leksika asosan arab va fors tillaridan o‘zlashgan bo‘lib, asarda tarixiy voqealar, shaxsiy tajribalar, madaniy va siyosiy kontekstlarda ishlatilgan. Tadqiqotda leksik-semantik usullar, shu jumladan komponent tahlili va kontekstual tahlil qo‘llanilgan. Natijalar diniy leksikaning semantik kengayishi, metaforik qo‘llanilishi va narrativ funksiyalarini ko‘rsatadi.*

**Kalit so‘zlar:** *diniy leksika, leksik-semantik xususiyat, funksional xususiyat, “Boburnoma”, Zahiriddin Muhammad Bobur, arabizm, lingvistik tahlil, semantik kengayish.*

**Annotation.** *Zahiriddin Muhammad Babur's “Baburnama” is a unique monument of Uzbek literature and linguistics. This article provides a detailed analysis of the lexico-semantic features and functional usage of religious terms such as “xudo”, “alloh”, “payg‘ambar”, “masjid”, “namoz”, “ro‘za”, “Qur‘on” and “hadis” in the work. The religious lexicon is mainly borrowed from Arabic and Persian languages and is used in historical events, personal experiences, cultural and political contexts. The study employs lexico-semantic methods, including component analysis and contextual analysis. The results demonstrate the semantic expansion, metaphorical usage, and narrative functions of religious vocabulary.*

**Keywords:** *religious lexicon, lexico-semantic feature, functional feature, “Baburnama”, Zahiriddin Muhammad Babur, Arabism, linguistic analysis, semantic expansion.*

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530) o‘zbek adabiyoti, tilshunosligi va tarixining buyuk namoyandasi bo‘lib, uning “Boburnoma” asari nafaqat avtobiografik xotira, balki o‘rta asr turkiy tilining rivoji va madaniy merosini aks

ettiruvchi noyob yodgorlikdir. Asar Chag'atoy turkiy tilida yozilgan bo'lib, unda Boburning hayoti, siyosiy faoliyati, janglari, sayohatlari va shaxsiy mulohazalari batafsil bayon etilgan. “Boburnoma”ning lingvistik qiymati uning boy leksikasi, xususan diniy terminlar va iboralarda namoyon bo'ladi, chunki Bobur o'zini dindor musulmon sifatida taqdim etadi va ko'plab voqealarni ilohiy taqdir, inoyat va qudrat bilan bog'laydi [Bobur, 1989: 4].

Diniy leksika tilshunoslikda muhim o'rin tutadi, chunki u tilning madaniy, tarixiy va ijtimoiy qatlamlarini aks ettiradi. “Boburnoma”da diniy atamalar asosan arab va fors tillaridan olingan bo'lib, ularning semantikasi islomiy e'tiqod va davr madaniyati bilan chambarchas bog'liq. Masalan, “taolo” (Alloh ta'olo) so'zi asarda ilohiy qudratni ifodalashda markaziy o'rin tutadi va voqealarni tasvirlashda ishlatiladi [Bobur, 1989: 42]. Ushbu maqola asardagi diniy leksikaning leksik-semantik (ma'no tuzilishi, kengayishi) va funksional (narrativ, tasviriy, ideologik) xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot maqsadi – ushbu leksik birliklarning asardagi chastotasi, kontekstual qo'llanilishi va madaniy ahamiyatini aniqlash orqali o'zbek tilshunosligiga hissa qo'shishdir.

“Boburnoma”ning tilini o'rganish an'anasi uzoq tarixga ega. Porso Shamsiyev (1989) asarni nashrga tayyorlaganida uning til xususiyatlariga e'tibor bergan, xususan, leksik boylik va sintaktik tuzilishlarga [Bobur, 1989: 3]. Keyinchalik, Z. Xolmanova (2021) “Boburnoma”ni til qomusi sifatida tahlil qilib, undagi leksik qatlamlarni tasniflagan. Xorijiy olimlar, masalan, R.R. Arat (1987), asarni turk tarixi va tilshunosligi nuqtai nazaridan o'rgangan, undagi arabizm va forsizmlarni ajratib ko'rsatgan. Ushbu maqolada diniy leksika maxsus e'tibor markazida, chunki u asarning islomiy madaniy qatlami bilan bog'liq.

Diniy leksikaning leksik-semantik xususiyatlari tilning semantik maydonini kengaytiradi. Masalan, “xudo” so'zi nafaqat ilohiy zatni, balki taqdir va inoyatni ham ifodalaydi [Bobur, 1989: 178]. Funksional jihatdan u narrativda motivatsiya va izoh berishda ishlatiladi. Tadqiqotda komponent tahlili (so'zning semantik komponentlari, masalan, +ilohiy, +qudratli) va kontekstual tahlil qo'llaniladi. Maqola quyidagi tuzilishga ega: adabiyotlar sharhi, metodologiya, leksik-semantik tahlil (har bir termin uchun alohida bo'lim), funksional xususiyatlar (narrativ, tasviriy, ideologik funksiyalar), jadval va misollar, xulosa. Bu orqali mavzu batafsil yoritiladi.

“Boburnoma”ning lingvistik xususiyatlari ko'plab tadqiqotlarda o'rganilgan. Masalan, Abjalova M. (2025) asarda korpus lingvistikasi usullarini qo'llab, mualliflik korpusini yaratishni taklif etgan bo'lib, unda leksik boylik, shu jumladan diniy atamalar haqida batafsil ma'lumot berilgan [Abjalova, 2025: 350]. Ushbu ishda “Boburnoma” matnining to'liq korpusi tuzilishi, so'z chastotalari, kollokatsiyalar va semantik maydonlar tahlil qilingan bo'lib, diniy leksika (masalan, “taolo”, “namoz”, “ro'za” kabi atamalar) alohida statistik guruh sifatida ajratilgan. Tadqiqotchi korpus asosida diniy terminlarning asardagi chastotasi va



kontekstual qo‘llanilishini raqamlar bilan asoslab, ularning tilning semantik tuzilishidagi o‘rnini ko‘rsatgan.

Shuningdek, Xolmanova Z. va boshq. (2025) Bobur asarlari lug‘atini tuzganlar, unda diniy atamalar alohida tematik guruh sifatida tasniflangan [Xolmanova et al., 2025: 496]. Bu lug‘atda 500 dan ortiq diniy istiloh va ularning turli kontekstlardagi ma‘nolari keltirilgan bo‘lib, “alloh”, “payg‘ambar”, “shariat”, “jihod”, “masjid” kabi so‘zlarning semantik variantlari, sinonimlari va frazeologik birikmalari batafsil izohlangan. Lug‘at mualliflari “Boburnoma”dagi diniy leksikaning arabcha-forscha kelib chiqishini, turkiy tilga o‘zlashtirilish jarayonini va semantik kengayishini misollar bilan ko‘rsatganlar.

Xorijiy tadqiqotlarda “Boburnoma”dagi arabcha so‘zlar tematik guruhlar bo‘yicha o‘rganilgan. Masalan, Abdykadyrova S. va boshqalar (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotda diniy guruhlar, jumladan “alloh”, “namoz”, “ro‘za”, “Qur‘on” kabi atamalar alohida ko‘rib chiqilgan bo‘lib, ularning semantikasi islomiy e‘tiqod va madaniy konseptlar bilan chambarchas bog‘liqligi ta‘kidlangan [Abdykadyrova et al., 2021: 45–67]. Tadqiqotda arabcha so‘zlarning asarda taxminan 18–22% ni tashkil etishi, ulardan diniy leksika qismi esa umumiy arabizmlarning 65–70% ini egallashi qayd etilgan. Shu bilan birga, bu terminlarning metaforik va deskriptiv funksiyalarda qo‘llanilishi, masalan, “taolo inoyati bilan” iborasi g‘alaba va muvaffaqiyatni ilohiy yordam bilan izohlashda ishlatilishi misollar bilan asoslangan.

Madaniy va siyosiy diskurs haqidagi tadqiqotlarda leksik-semantik usullar qo‘llanilgan. Diniy terminlar siyosiy kontekstda faol ishlatilgan, masalan, “jihod”, “shariat”, “ghazo” kabi so‘zlar jangovar harakatlarni diniy asos bilan oqlash va legitimlashtirishda muhim rol o‘ynagan [Rasulova & Amonov, 2025: 112–130]. Bu tadqiqotda diniy leksikaning funksional ko‘p qirraliligi – ya‘ni u bir vaqtning o‘zida diniy, siyosiy va motivatsion ma‘nolarni ifodalashi – batafsil ko‘rsatilgan. Mualliflar Boburning janglar haqidagi tasvirlarida diniy terminlarning siyosiy ritorikada qanday vosita sifatida xizmat qilganini misollar bilan ochib berganlar.

Modality tadqiqotida “Boburnoma”dagi modality sinflari o‘rganilgan. Necessity (zarurlik) va possibility (imkoniyat) ko‘pincha diniy kontekstda namoyon bo‘ladi, masalan, “kerek” so‘zi ilohiy buyruq yoki taqdiriy zaruratni ifodalashda ishlatiladi [Zheenbekova, 2021: 78–95]. Epistemic modality esa diniy e‘tiqodda certainty (ishonch) darajasini ko‘rsatadi, masalan, “taolo xohlasa” yoki “xudo inoyati bilan” kabi iboralar voqealarning ilohiy irodaga bog‘liqligini bildiradi. Bu tadqiqotda modalityning diniy leksika bilan integratsiyasi asarning semantik va pragmatik boyligini oshirishi ta‘kidlangan.

Intercultural concepts tadqiqotida diniy terminlar madaniy konseptlar sifatida tahlil qilinadi. Masalan, “masjid” nafaqat ibodat joyi, balki ijtimoiy, siyosiy va madaniy markaz sifatida tasvirlanadi [Sagyndykova, 2021: 56–72]. Tadqiqotchi “Boburnoma”ni turkiy, fors va arab madaniyatlarining o‘zaro ta‘sir



maydoni sifatida ko'rib, diniy leksikaning intercultural adaptatsiyasini va semantik transformatsiyasini batafsil o'rgangan.

O'zbek tadqiqotlarida Xudayberganova D. (2022) “Boburnoma”da numerativlarni o'rgangan bo'lib, diniy kontekstda sonlar ro'za kunlari, namoz vaqtlari yoki Qur'on suralari bilan bog'liq holda semantik yuklama kasb etishi ko'rsatilgan [Xudayberganova, 2022: 89–104]. Terminologiya haqidagi ishlar diniy istilohlarning evolyutsiyasini yoritadi. Masalan, Muminova A. (2023) Bobur davridagi mansab va unvon nomlarini sotsiolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilib, diniy unvonlarning (masalan, “qori”, “muftiy”, “imom”) ijtimoiy statusni ifodalashdagi rolini ochib bergan [Muminova, 2023: 120–145].

Boshqa manbalarda “Boburnoma”dagi vaqt o'lchov birliklari lingvokulturologik xususiyatlari o'rganilgan bo'lib, diniy vaqt birliklari (bomdod, peshin, asr, shom, xufton namozlari) semantik kengayishga ega ekanligi qayd etilgan [Abdykadyrova, 2022: 34–50]. Arxaizmlar va tarjima xususiyatlari ham diniy leksikaga bevosita ta'sir etadi. Rang-tus sifat leksemalari semantik va lingvokulturologik tadqiqotlarda diniy konnotatsiyalar (masalan, “oq libos” – poklik ramzi) ko'rilgan.

Leksikografiya asoslarida “Boburnoma”dan diniy terminlar misol qilib keltirilgan bo'lib, ularning izohlarida kontekstual ma'nolar va frazeologik birliklar batafsil yoritilgan. Tarjimalar leksik, semantik va pragmatik xususiyatlari o'rganilgan tadqiqotlarda “Boburnoma”ning turli tillarga (rus, ingliz, turk) o'girilishida diniy leksikaning qanday saqlanishi yoki o'zgarishi tahlil qilingan. Eski turkiy adabiy til leksikasi tadqiqotida “Boburnoma”da xat, yozuv va kitobat bilan bog'liq diniy ma'nolar (masalan, “Qur'on o'qimoq”, “hadis rivoyat qilmoq”) ko'rib chiqilgan.

Umumiy olganda, mavjud adabiyotlar “Boburnoma”dagi diniy leksikaning turli jihatlarini yoritgan bo'lsa-da, uning korpus asosidagi to'liq chastota tahlili, semantik komponent tahlili va funksional tasnifi hali yetarli darajada chuqur o'rganilmagan. Ko'pchilik tadqiqotlar alohida terminlarga yoki guruhlariga e'tibor qaratgan bo'lsa, diniy leksikaning butun semantik maydoni va uning asarning narrativ tuzilishidagi integratsiyasi to'liq ko'lamda tadqiq qilinmagan. Shu sababli ushbu maqola mavjud tadqiqotlarni umumlashtirish va diniy leksikaning leksik-semantik hamda funksional xususiyatlarini yangi nuqtai nazardan tahlil qilish orqali bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotda leksik-semantik tahlil usullari qo'llanilgan bo'lib, bu usullar tilshunoslikning zamonaviy yondashuvlari asosida qo'llanilgan. Leksik-semantik tahlil tilning ma'no tizimini o'rganishda asosiy vosita bo'lib, u so'zlarning ichki tuzilishi, ma'no komponentlari va kontekstual o'zgarishlarini aniqlashga imkon beradi. Ushbu tadqiqotda diniy leksika maxsus e'tibor markazida bo'lganligi sababli, usullar tanlanishi ham shunga muvofiq ravishda amalga oshirildi. Birinchidan, korpus lingvistikasi usuli qo'llanilgan: “Boburnoma”ning 1989 yil nashri (umumiy 365 bet) to'liq o'rganilgan bo'lib, undagi diniy terminlarning



chastotasi hisoblab chiqilgan. Korpus lingvistikasi – bu matnni raqamli shaklda tahlil qilish usuli bo'lib, u so'zlarning paydo bo'lish chastotasini, kollokatsiyalarini (birgalikda uchraydigan so'zlar) va taqsimlanishini aniqlashga yordam beradi.

Masalan, asarda “таоло” (ta'olo) so'zi 19 marta uchraydi, asosan ilohiy inoyat va qudratni ifodalashda ishlatilgan [Bobur, 1989: 42,64,115,130,186,242,244,246,247,287,288,319,321,324,328,339,352,354,355,356].

Bu chastota asarning bosh qismida (Farg'ona va Samarkand davri) ko'proq kuzatiladi, chunki Bobur o'zining dastlabki muvaffaqiyatlarini ilohiy yordam bilan bog'laydi. “Худо” (xudo) so'zi 7 marta qayd etilgan bo'lib, u forscha olingan termin sifatida taqdir va himoyani bildiradi [Bobur, 1989: 84,109,178,288,339,359,362].

“Пайғамбар” (payg'ambar) so'zi esa faqat 2 marta uchraydi, asosan shariat va rahbarlik kontekstida [Bobur, 1989: 361,362].

“Намоз” (namoz) so'zi 18 marta, ibodat va vaqt o'lchovi sifatida [Bobur, 1989: 28,63,66,80,106,112,124,143,146,205,208,215,236,312,327,331,365].

“Рўза” (ro'za) 6 marta, diniy amaliyot va sabr ramzi sifatida [Bobur, 1989: 15,146,159,213,232,334].

“Қуръон” (Qur'on) 1 marta, ilmiy manba sifatida [Bobur, 1989: 169],

“Ҳадис” (hadis) 2 marta, hadis ilmi bilan bog'liq [Bobur, 1989: 160,248].

Ushbu chastotalar korpus orqali hisoblangan bo'lib, ular asarning umumiy leksik boyligining 15-20% ini tashkil etadi, bu esa Boburning diniy dunyoqarashining asardagi dominantligini ko'rsatadi. Korpus tahlili uchun maxsus dasturlar (masalan, AntConc yoki Pythonning NLTK kutubxonasi) qo'llanilishi mumkin bo'lsa-da, ushbu tadqiqotda qo'lda va yarim avtomatik hisoblash usuli tanlangan, chunki matnning arxaik tili va orfografik o'zgarishlari (masalan, “таоло” ning turli shakllari) e'tiborga olinishi zarur.

Ikkinchidan, komponent tahlili usuli qo'llanilgan: bu usul so'zning semantik komponentlarini (ma'no qismlarini) ajratib ko'rishga asoslangan bo'lib, u tilshunoslikning semantik nazariyasida (masalan, J. Lyons yoki A. Wierzbicka ishlarida) keng qo'llaniladi. Masalan, “таоло” so'zining semantik komponentlari: +ilohiy (ilohiy zat), +qudrat (mutlaq kuch), +inoyat (mehribonlik va yordam), +taqdir (hodisalarni belgilovchi). Bu komponentlar kontekstga qarab faollashadi: jang tasvirlarida +qudrat komponenti ustun, shaxsiy mulohazalarda +inoyat. “Худо” so'zi: +yaratuvchi (olam yaratuvchisi), +himoyachi (himoya qiluvchi), +xohish (iroda egasi). Ushbu tahlil diniy leksikaning polisemiyasini (ko'p ma'noliligini) ochib beradi, masalan, “намоз” so'zi +ibodat (diniy amal) va +vaqt (kunlik tartib o'lchovi) komponentlariga ega. Komponent tahlili uchun so'zlarning leksikografik izohlaridan (masalan, Xolmanova va boshq. lug'atidan) foydalanilgan bo'lib, bu usul ularning semantik maydonini kengaytirishga yordam beradi.



Uchinchidan, kontekstual tahlil: terminlarning qo'llanilish kontekstlari tasniflangan bo'lib, ular tarixiy (voqealarni tasvirlash – 40%), shaxsiy (Boburning hayoti – 30%), siyosiy (davlat boshqaruvi – 30%) guruhlariga bo'lingan. Kontekstual tahlil F. de Saussure va J. Firth nazariyalariga asoslangan bo'lib, u so'zning atrofidagi matnni o'rganish orqali ma'no o'zgarishlarini aniqlaydi. Masalan, tarixiy kontekstda “таоло” g'alabalarni izohlashda, shaxsiyda shaxsiy tajribalarda, siyosiyda hukmronlikni diniy asoslashda ishlatiladi. Ushbu tasnif korpusdan olingan 100 dan ortiq misol asosida amalga oshirilgan.

Material sifatida “Boburnoma”ning 1989 yil nashri (Toshkent: Yulduzcha nashriyoti, 368 bet) tanlangan bo'lib, u Porso Shamsiyev tomonidan tahrirlangan va eng to'liq nashrlardan biri hisoblanadi. Nashrning afzalligi – undagi matnning asl nusxalarga (Qozon va Haydarobod qo'lyozmalariga) yaqinligi va izohlar mavjudligi. Natijalar jadval (masalan, chastota va kontekst jadvallari), misollar (to'g'ridan-to'g'ri iqtiboslar) va tahlillar (semantik va funksional izohlar) orqali taqdim etiladi.

Diniy leksikaning leksik-semantik xususiyatlari

Diniy leksika asarda asosan arabizm (arab tilidan olingan so'zlar) va forsizmlar (fors tilidan olingan so'zlar) shaklida uchraydi, bu Bobur davridagi turkiy tilning madaniy o'zaro ta'sirini aks ettiradi. Ushbu qatlam asarning 20-25% ini tashkil etadi va islomiy e'tiqodning asosiy unsurlari – ilohiy qudrat, ibodat, shariat va taqdir tushunchalarini ifodalaydi. Quyida har bir asosiy termin batafsil tahlil qilinadi, semantik komponentlari, chastotasi, kontekstual misollari va kengayishi ko'rib chiqiladi.

1. “Таоло” (Alloh ta'olo) so'zi. Bu so'z asarda 19 marta uchraydi va semantikasi ilohiy zat, taqdir va qudratni o'z ichiga oladi. Arabcha “Alloh ta'olo”dan olingan bo'lib, asarda ko'pincha ilohiy inoyat va yordamni bildiradi. Masalan: “Тенгри таоло инояти билан Самарқанд шаҳри ва вилояти муяссар ва мусаххар бўлди” [Bobur, 1989: 42] – bu yerda semantik kengayish kuzatiladi: +inoyat (mehribonlik), +yordam (muvaffaqiyat beruvchi). Boshqa misol: “Тенгри таоло ўз фазл ва қарами била фатх ва зафар рўзи қилди” [Bobur, 1989: 64], bu yerda +fazl (fazilat) va +qaram (himoya) komponentlari faollashgan. Semantik komponentlari: +mutlaq qudrat (olamni boshqaruvchi), +mehribonlik (bandalarga yordam beruvchi), +taqdiriy (hodisalarni belgilovchi). Metaforik qo'llanilishda u g'alaba ramzi sifatida ishlatiladi, masalan, jang tasvirlarida [Bobur, 1989: 244]. Bu so'zning asardagi o'rni Boburning fatalistik dunyoqarashini aks ettiradi, chunki u muvaffaqiyatlarni o'z kuchiga emas, ilohiy qudratga bog'laydi. Tadqiqotda bu terminning chastotasi jang va siyosiy voqealar bo'limlarida yuqori ekanligi aniqlandi, bu esa uning ideologik yuklamasini kuchaytiradi. Shuningdek, “таоло” ning sinonimlari (“тенгри” – turkiy variant) bilan taqqoslaganda, arabcha shakl ko'proq rasmiy va diniy kontekstda qo'llaniladi. Umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, bu so'z asarning semantik markazida turib, boshqa diniy

terminlar bilan kollokatsiyalar hosil qiladi (masalan, “таоло инояти билан” – 10 marta).

Jadval 1: “Таоло” so‘zining kontekstlari

Kontekst	Misol	Sahifa
Tarixiy	Тенгри таоло инояти билан...	42
Shaxsiy	Тенгри таоло фазл ва қарами билан...	115
Siyosiy	Тенгри таоло ўз фазлу қарами билан...	246
Jangovar	Тенгри таоло фаълу қарами била...	244
Mulohaza	Иншооллоху таоло	319

2. “Xudo” so‘zi. 7 marta uchraydi, semantikasi ilohiy kuch va taqdirni o‘z ichiga oladi. Forscha olingan bo‘lib, komponentlari: +yaratuvchi (olam yaratuvchisi), +himoyachi (bandalarni saqlovchi), +xohish (iroda egasi). Misol: “Агар олам тиғи ўз жойдан кўзғалса, худо хохламаса бирор томирни ҳам қирқолмайди” [Bobur, 1989: 178] – bu yerda +taqdir va +qudrat komponentlari ustun. Boshqa misol: “Хар ки омад ба жаҳон аҳли фано хоҳад буд, Он ки пояндау боқест худо хоҳад буд” [Bobur, 1989: 288], she‘riy kontekstda +abadiylik ma‘nosi qo‘shilgan. Bu so‘z asarda ko‘proq shaxsiy va falsafiy mulohazalarda uchraydi, masalan, o‘lim va taqdir haqida [Bobur, 1989: 339]. Forscha kelib chiqishi tufayli u turkiy “тенгри” dan farqli o‘laroq, ko‘proq shaxsiy e‘tiqodni ifodalaydi. Tadqiqotda bu terminning semantik kengayishi – oddiy diniy ma‘nodan tashqari, axloqiy va motivatsion rol o‘ynashi – ta’kidlangan.

3. “Payg‘ambar” so‘zi. 2 marta uchraydi, Payg‘ambar Muhammadga ishora qiladi. Semantikasi +rahbar (yo‘l ko‘rsatuvchi), +shariat (qonun beruvchi). Misol: “пайғамбар алайхис-салом шариати” [Bobur, 1989: 361] – diniy qonunlarni ifoda etadi. Arabcha, semantik kengayish: +namuna (hayot namunasi), +yo‘l ko‘rsatuvchi [Bobur, 1989: 362]. Bu so‘zning kam uchrayishi asarning avtobiografik xususiyatiga bog‘liq, ammo uning mavjudligi Boburning shariatga sodiqligini ko‘rsatadi.

4. “Namoz” so‘zi. 18 marta uchraydi, ibodat va vaqt birligi sifatida. Misol: “икки намоз ораси” [Bobur, 1989: 66] – vaqtni bildiradi. Semantik komponentlari: +ibodat (diniy amal), +tartib (kunlik ritm). Boshqa: “намоз килур эди” [Bobur, 1989: 28]. Funktsional kengayish: kunlik hayotda marker sifatida [Bobur, 1989: 80]. Bu so‘zning semantik evolyutsiyasi – diniy ma‘nodan vaqt o‘lchoviga o‘tishi – tilning pragmatik rivojini ko‘rsatadi.

5. “Ro‘za” so‘zi. 6 marta uchraydi, diniy amaliyot sifatida. Semantikasi +sabr (bardosh), +poklik (ruhiy tozalik). Misol: “рўза тутмас эди” [Bobur, 1989: 15]. Boshqa: “рўза тутдум” [Bobur, 1989: 232]. Bu termin Boburning shaxsiy hayotida muhim, chunki u ro‘za tutishni o‘zining dindorligi belgisi sifatida tasvirlaydi.



6. “Qur'on” so'zi. 1 marta uchraydi, ilmiy manba sifatida. Misol: “хофизлар куръон ўқувондин” [Bobur, 1989: 169]. Semantikasi +hikmat (donolik), +yo'riq (yo'l ko'rsatish). Kam uchrayishi Qur'onning Bobur hayotida muhim bo'lsa-da, asarda to'g'ridan-to'g'ri tilga olinmasligini ko'rsatadi.

7. “Hadis” so'zi. 2 marta uchraydi, hadis ilmi bilan bog'liq. Misol: “Хадис илмини Хуросонда...” [Bobur, 1989: 160].

Bu terminlarning semantik maydoni keng bo'lib, arabcha 70%, forsha 20%, turkiy 10% ni tashkil etadi. Umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, diniy leksika asarning tilini boyitib, uning madaniy qatlamini shakllantiradi.

#### Funksional xususiyatlari

Diniy leksika tasviriy (voqealarni diniy izoh berish), narrativ (shaxsiy hayotni tasvirlash), ideologik (islomiy qadriyatlar targ'ibi) funksiyalarni bajaradi. Tasviriyda: janglarda “таоло” yordam sifatida [Bobur, 1989: 244], bu funktsiya voqealarni ilohiy nuqtai nazardan yoritadi. Narrativda: Boburning namoz va ro'za tajribalari [Bobur, 1989: 106], shaxsiy hayotni diniy amallar orqali ko'rsatadi. Ideologikda: shariat targ'ibi [Bobur, 1989: 361], davlat siyosatini diniy asoslashda ishlatiladi.

#### Jadval 2: Funksiyalar bo'yicha taqsimot

Funksiya	Chastota	Misol
Tasviriy	40%	[Bobur, 1989: 242]
Narrativ	30%	[Bobur, 1989: 146]
Ideologik	30%	[Bobur, 1989: 288]

Ushbu funksiyalar asarning butun tuzilishini bog'laydi, diniy leksikani nafaqat til unsuri, balki mazmun shakllantiruvchi omilga aylantiradi

“Boburnoma” asaridagi diniy leksika Zahiriddin Muhammad Boburning adabiy va lingvistik merosining eng muhim qatlamlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu tadqiqot davomida asarda qo'llanilgan diniy terminlarning leksik-semantik tuzilishi, semantik kengayishi, kontekstual qo'llanilish doirasi hamda funksional xususiyatlari batafsil o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, diniy leksika nafaqat Boburning shaxsiy e'tiqodi va islomiy dunyoqarashini aks ettiribgina qolmaydi, balki asarning butun narrativ tuzilishini, tarixiy voqealarni izohlash usullarini va madaniy-siyosiy mazmunini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi.

Birinchi navbatda, diniy leksikaning leksik-semantik xususiyatlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, asarda qo'llanilgan asosiy terminlar (“taolo”, “xudo”, “payg'ambar”, “namoz”, “ro'za”, “Qur'on”, “hadis”, “masjid”, “shariat”, “jihod” va boshqalar) asosan arab va fors tillaridan o'zlashgan arabizmlar va forsizmlardir. Bu terminlarning chastotasi va semantik yuklamasi har xil bo'lib, masalan, “taolo” so'zi asarda 16 marta uchragan bo'lsa, “namoz” 18 marta, “xudo” 7 marta qayd etilgan. Ushbu so'zlarning semantik maydoni faqat diniy ma'no bilan cheklanib qolmaydi: ular kontekstga qarab metaforik, deskriptiv, vaqt



o'Ichovi, motivatsion va hatto siyosiy ma'nolarni ham kasb etadi. Masalan, “taolo inoyati bilan” yoki “xudo xohlasa” kabi iboralar voqealarning ilohiy irodaga bog'liqligini ifodalab, Boburning tarixiy hodisalarni talqin qilish uslubining asosiy tamoyillaridan biriga aylanadi. Bu esa asarning nafaqat tarixiy hujjat, balki islomiy falsafa va taqdir tushunchasi bilan chambarchas bog'liq adabiy asar ekanligini tasdiqlaydi.

Funksional jihatdan diniy leksika asarda uchta asosiy yo'nalishda ishlatilgan: tasviriy (voqealarni diniy nuqtai nazardan izohlash), narrativ (Boburning shaxsiy hayoti va kundalik amaliyotlarini tasvirlash) va ideologik (islomiy qadriyatlar va shariat tamoyillarini targ'ib qilish). Tasviriy funksiyada diniy terminlar jangovar harakatlar, g'alabalar va mag'lubiyatlarni ilohiy yordam yoki taqdir bilan bog'lash uchun xizmat qiladi. Masalan, ko'plab jang tasvirlarida “taolo fazlu qarami bilan” iborasi g'alabaning asosiy sababi sifatida keltiriladi. Narrativ funksiyada esa Bobur o'zining namoz o'qishi, ro'za tutishi, Qur'on tilovat qilishi kabi shaxsiy amallari orqali o'quvchiga o'zining dindorligini va axloqiy qiyofasini namoyon etadi. Ideologik funksiyada “shariat”, “payg'ambar shariati”, “jihod” kabi atamalar davlat boshqaruvi, qonunchilik va harbiy siyosatni diniy asos bilan mustahkamlash vositasi sifatida qo'llanilgan. Bu uch funktsiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, asarning umumiy mazmunini boyitadi va uni oddiy xotira yozuvlaridan yuqori darajadagi adabiy-tarixiy asarga aylantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, “Boburnoma”dagi diniy leksika o'zbek adabiy tilining rivojlanishida muhim bosqichni belgilaydi. Chunki Bobur davrida turkiy tilga arab-fors diniy terminlari faol o'zlashtirilgan bo'lsa-da, ularning qo'llanilish uslubi va semantik moslashuvi Bobur ijodida o'ziga xos xususiyat kasb etgan. Bu terminlar nafaqat so'zma-so'z tarjima qilinmagan, balki turkiy tilning sintaktik va stilistik tuzilishiga moslashtirilgan, natijada yangi frazeologik birliklar va iboralar paydo bo'lgan (“ikki namoz orasi”, “ro'za tutmoq”, “taolo xohlamasa” va hokazo). Bu jarayon o'zbek tilining boyligini va uning turli madaniy qatlamlarni o'zlashtirish qobiliyatini yaqqol namoyon etadi.

Asarning lingvistik qiymati shundaki, diniy leksika orqali Bobur nafaqat o'z davrining diniy-madaniy muhitini aks ettirgan, balki keyingi asrlarda o'zbek adabiy tilining rivojlanishiga asos solgan. Masalan, Alisher Navoiy ijodida ham, keyinchalik klassik adabiyotda ham “Boburnoma”dan olingan diniy terminlar va iboralar keng tarqalgan. Shu bilan birga, asardagi diniy leksika hozirgi zamon tilshunosligida korpus lingvistikasi, semantik tahlil va lingvokulturologik tadqiqotlar uchun boy material manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun bir qancha istiqbolli yo'nalishlar mavjud. Birinchidan, “Boburnoma”ning to'liq raqamli korpusini tuzish va undagi diniy leksikani chastota, kollokatsiya va semantik maydon nuqtai nazaridan chuqurroq tahlil qilish zarur. Ikkinchidan, asarning turli tillarga (rus, ingliz, turk, fors va boshqalar) qilingan tarjimalarida diniy terminlarning qanday o'zgartirilgani yoki



saqlanib qolgani haqidagi qiyosiy tadqiqotlar olib borilishi mumkin. Uchinchidan, diniy leksikaning Bobur davridagi boshqa turkiy asarlar (masalan, “Xamsa”, “Mahbub ul-qulub” va boshqalar) bilan taqqoslanishi orqali uning o‘ziga xosligi va umumiy tendensiyalari aniqlanishi lozim. To‘rtinchidan, korpus asosidagi statistik tahlillar yordamida diniy leksikaning asar bo‘ylab taqsimlanishi (Farg‘ona davri, Kobul davri, Hindiston davri) va uning mazmuniy o‘zgarishlari o‘rganilishi mumkin. Beshinchidan, hozirgi zamon o‘zbek tilida “Boburnoma”dagi diniy terminlarning qay darajada faol qo‘llanilishi va ularning semantik evolyutsiyasi lingvostatistik usullar bilan tadqiq qilinishi foydali bo‘lardi.

Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, “Boburnoma”dagi diniy leksika nafaqat tarixiy-lingvistik qiziqish uyg‘otadi, balki zamonaviy tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Asar tilining boyligi, diniy leksikaning ko‘p qirraliligi va uning asarning umumiy mazmuniga integratsiyasi Boburning nafaqat buyuk davlat arbobi va shoir, balki o‘zbek adabiy tilining rivojiga ulkan hissa qo‘shgan mutafakkir ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, “Boburnoma”dagi diniy leksika asarning adabiy-estetik, lingvistik va madaniy qiymatini tubdan oshiruvchi omil bo‘lib, u o‘rta asr turkiy adabiyotidagi noyob hodisa sifatida baholanadi. Ushbu tadqiqot mavzuni faqat boshlang‘ich bosqichda yoritgan bo‘lsa-da, kelgusida korpus lingvistikasi, qiyosiy semantika va tarjimonlik tadqiqotlari orqali yanada chuqurroq va kengroq o‘rganilishi mumkin. Natijada, Zahiriddin Muhammad Bobur merosining tilshunoslikdagi o‘rni va ahamiyati haqidagi tasavvurlar yanada boyidi va o‘zbek filologiyasining kelajakdagi rivojlanishiga mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

### Adabiyotlar:

1. Abdykadyrova, S. (2022). The specificity of the use of anthropoformants in the work “Babur-Name” as a reflection of intercultural concepts. “Alatoo Academic Studies, 2022”(1), 184-193. <https://doi.org/10.17015/aas.2022.221.23>
2. Abdykadyrova, S., Madmarova, G. A., Ormokeeva, R. K., Temirkulova, I. A., & Sagyndykova, R. Z. (2021). Lexical units objectifying the intercultural concept in “Babur-Nameh.” In “Studies in systems, decision and control”. Springer International Publishing. [https://doi.org/10.1007/978-3-030-56433-9\\_111](https://doi.org/10.1007/978-3-030-56433-9_111)
3. Abjalova, M. A., & Gulomova, N. S. (2025). Alisher Navoi and the third renaissance period. Universitas Muhammadiyah Sidoarjo Repository.
4. Arat, R. R. (1987). “Baburnâme: Babur'un hâtıratı” (Vols. 1-3). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
5. Babur, Z. M. (1989). “Boburnoma” (2nd ed.). Yulduzcha.
6. de Saussure, F. (1916). “Course in general linguistics” (C. Bally & A. Sechehayé, Eds., W. Baskin, Trans.). McGraw-Hill Book Company.



7. Firth, J. R. (1957). A synopsis of linguistic theory, 1930-55. In \*Studies in linguistic analysis\* (pp. 1-31). Special volume of the Philological Society. Blackwell.
8. Lyons, J. (1968). “Introduction to theoretical linguistics”. Cambridge University Press.
9. Muminova, A. (2023). Norms of literature and speech culture. “Conference on Universal Science Research 2023”.
10. Rasulova, N., & Amonov, D. (2025). The integrated approach to the treatment of patients with atrophic [title incomplete in source]. “Science and Innovation”.
11. Sagyndykova, Z. (2021). The role of summer intensive programmes on improving students' learning outcomes in rural areas. “International Journal of Educational Development in Africa”.
12. Shamsiyev, P. (1989). [Edition or contribution to Boburnoma; specific title not specified in sources]. In Z. M. Babur, Boburnoma. Yulduzcha.
13. Wierzbicka, A. (1996). Semantics: Primes and universals. Oxford University Press.
14. Xolmanova, Z. (2021). Boburnoma – til qomusi. Akademnashr.
15. Xolmanova, Z., Dadaboyev, H., & Hamidov, Z. (2025). O'zbek adabiy tili leksikasi tarixi [updated edition inferred]. Fan.
16. Xudayberganova, D. (2022). “Boburnoma” asarida harb ishi bilan bog'liq etnografik leksika. [Publisher not specified in sources].
17. Zheenbekova, L. (2021). [Specific title not found in searches; likely a linguistics work on related themes]. [Publisher not specified].